

DEONTOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK MUTAXASSISLARNING KASBIY IDENTITETINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Abdug‘opirova Feruza Akramjon qizi

“Turan International University” Gumanitar fanlar va pedagogika kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Tel: +99894-156-10-82

e.mail: shahinabonu16@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22159383>

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada oliy ta‘lim tizimida bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy identitetini rivojlantirishda deontologik yondashuvning metodologik, nazariy va amaliy-metodik asoslari tahlil qilingan. Kasbiy burch, axloqiy mas‘uliyat va deontologik madaniyatning shaxsiy-faoliyatli shakllanish mexanizmlari yoritilib, deontologik me‘yorlarni ta‘lim jarayoniga pedagogik texnologiya sifatida joriy etishning bosqichli modeli taqdim etilgan. Maqola akademik manbalarga tayangan holda tayyorlangan va ilmiy havola (snoska)lar bilan boyitilgan.

Kalit so‘zlar: Deontologik yondashuv, kasbiy identitet, kasbiy burch, axloqiy mas‘uliyat, pedagogik texnologiya, aksiolik komponent, refleksiv tahlil, deontologik kompetentlik.

Zamonaviy oliy kasbiy ta‘lim konsepsiyasining markaziy masalalaridan biri nafaqat tor sohaviy (Hard Skills) va moslashuvchan (Soft Skills) ko‘nikmalarga ega kadrlarni tayyorlash, balki yuksak axloqiy-ma‘naviy mas‘uliyatga ega, o‘z kasbining ijtimoiy missiyasini anglaydigan shaxslarni shakllantirishdan iboratdir. Mehnat bozorida kasbiy kompetentsiyaning transformatsiyalashuvi va raqamli texnologiyalarning shiddat bilan kirib kelishi sharoitida mutaxassisning o‘z kasbiy roliga nisbatan barqaror munosabati — kasbiy identiteti asosiy omil sifatida namoyon bo‘lmoqda [1, 14–19-b.].

Kasbiy identitetning yetarli darajada shakllanmaganligi kasbiy deformatsiya, emotsional yo‘qolish (burnout) hamda ijtimoiy-axloqiy mas‘uliyatsizlikka olib keladi. Ushbu muammoni bartaraf etishda **deontologik yondashuv** alohida metodologik qimmatga ega. Deontologiya (yunoncha *deon* — burch, lozim bo‘lgan narsa; *logos* — ta‘limot) shaxsni shakllantirishda kasbiy axloq, burch va ma‘naviy mas‘uliyatni birlamchi mezon sifatida belgilaydi [2, 112-b.]. Shu munosabat bilan, deontologik yondashuv asosida kasbiy identitetni rivojlantirish texnologiyasini ilmiy-metodik jihatdan asoslash hamda amaliyotga joriy etish o‘ta dolzarb vazifalardandir.

Kasbiy identitet fenomeni psixologiya va pedagogikada shaxsning o‘zini muayyan kasbiy hamjamiyatning teng huquqli a‘zosi sifatida anglashi, kasbiy qadriyatlar, normalar hamda faoliyat usullarini o‘zining ichki pozitsiyasiga aylantirishi jarayoni sifatida qaraladi. E.Eriksonning epigenetik nazariyasiga ko‘ra, identitet — bu shaxsning o‘z-o‘ziga aynanligi va ijtimoiy rollarni muvaffaqiyatli integratsiya qilish natijasidir [3, 85-b.]. E.F.Zeyer va Ye.A.Klimovlar esa kasbiy identitetni shaxsning kasbiy o‘z-o‘zini belgilash (samoopredeleniye) va kasbiy rivojlanish trayektoriyasining eng yuqori bosqichi sifatida baholaydilar [1, 45-b.; 4, 204-b.]. Deontologik yondashuvning pedagogik nazariyasi A.A.Dermachuk, X.O.Shayxova hamda N.A.Muslimovlarning tadqiqotlarida chuqur va atroflicha tahlil etilgan. Ushbu mualliflarning ta‘kidlashicha, deontologik tayyorgarlik bu — mutaxassisda kasbiy burch, obyektiv axloqiy mas‘uliyat hamda sub’ektlararo hurmatni shakllantirishga qaratilgan maqsadli pedagogik jarayondir [2, 118-b.; 5, 67-b.]. Deontologik yondashuvning mohiyati

shundaki, u kasbiy me'yor va talablarni tashqi "majburiyat" shaklidan shaxsning "ichki ehtiyoj va motividan kelib chiquvchi qadriyat" darajasiga ko'tarish imkonini beradi.

Deontologik yondashuv asosida kasbiy identitetni rivojlantirish tushunchasi to'rtta o'zaro bog'liq komponentdan tashkil topadi:

- **Kognitiv-axborotli komponent:** Kasbiy etika, deontologik kodekslar, qonunchilik va kasbiy burch doirasiga oid bilimlarning tizamliligi.
- **Aksiologik-qadriyatli komponent:** Kasbning ijtimoiy ahamiyatini anglash, kasbiy qadriyatlarni shaxsiy e'tiqodga aylantirish, kasbiy g'urur va mas'uliyat.
- **Faoliyatli-amaliy komponent:** Kasbiy-axloqiy va deontologik me'yorlarga mos ravishda qarorlar qabul qilish hamda harakat qilish ko'nikmalari.
- **Refleksiv-baholash komponent:** O'z kasbiy faoliyati va xulq-atvorini etika va deontologiya prizmasi orqali doimiy tahlil qilish, kasbiy o'z-o'zini korreksiya qilish.

Texnologiyaning asosiy amaliy interfaol metodlari orqali esa quyidagi kasbiy kompetentlik ham shakllantiriladi va mustaqillikka erishish mumkin:

1. **Deontologik dilemmalar va kazuslar (Case-Study):** Talabalarga real kasbiy faoliyatda uchraydigan, huquqiy va axloqiy me'yorlar to'qnashadigan murakkab vaziyatlar taqdim etiladi. Maqsad — qonunga va deontologik kodeksga mos eng maqbul, mas'uliyatli va insonparvar qarorni topish.
2. **Aksiologik treninglar:** Kasbiy muloqot va o'zaro ta'sir doirasida empatik munosabat, sub'ektlararo hurmat, bag'rikenglik (tolerantlik) hamda burch tuyg'usini amalda shakllantiruvchi trening mashg'ulotlari.
3. **Refleksiv portfolio va deontologik audit:** Talaba amaliyot va o'quv jarayonida duch kelgan axloqiy tanlovlarini yozib boradi hamda o'z faoliyatini deontologik standartlarga mosligini mustaqil baholaydi.

Deontologik yondashuvga asoslangan texnologiyaning muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun quyidagi pedagogik sharoitlar yaratilishi zarur:

- O'quv fanlari mazmuniga deontologik va etik komponentlarni uzviy integratsiya qilish (fandararo bog'liqlik);
- O'qituvchi va professor-o'qituvchilar tarkibining shaxsiy deontologik madaniyati hamda namuna (etalon) rolini bajarishi;
- Oliy ta'lim muassasasida axloqiy va deontologik me'yorlar rag'batlantiriladigan maxsus akademiko-kasbiy muhitni shakllantirish;
- Talabalarining amaliyot o'tash bazalari bilan uzviy aloqasi va real kasbiy muhitda deontologik nazoratni ta'minlash.

XULOSA o'rnida shuni aytish mumkinki, deontologik yondashuv asosida bo'lajak mutaxassislarining kasbiy identitetini rivojlantirish texnologiyasi — bu ta'lim oluvchini shunchaki bilimlarni ijro etuvchidan yuksak ma'naviy-axloqiy mas'uliyatga ega sub'ektga aylantiruvchi kompleks pedagogik tizimdir. Dasturiy-metodik jihatdan to'g'ri loyihalashtirilgan va bosqichma-bosqich amalga oshirilgan deontologik texnologiya talabalarda kasbga bo'lgan sodiqlik, ijtimoiy burch va mas'uliyatni chuqur anglash, shuningdek, kasbiy deformatsiyalarga nisbatan imunitetni shakllantirishni kafolatlaydi. Ushbu yondashuv oliy ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'taruvchi metodologik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Zeyer E. F. *Psixologiya professiy: Uchebnoye posobiye dlya akademiyesogo bakalavriata*. — 2-ye izd., pererab. i dop. — M.: Izdatelstvo Yurayt, 2019. — 336 s.
2. Shayxova X. O. *Kasbiy etika va deontologiya nazariyasi: O'quv qo'llanma*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. — 192 b.
3. Erikson E. *Identichnost: yunost i krizis*. / Per. s angl.; Obshch. red. i predisl. A. V. Tolstix. — M.: Progress, 2006. — 352 s.
4. Klimov Ye. A. *Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya: Uchebnoye posobiye*. — 4-ye izd., ster. — M.: Izdatelskiy sentr "Akademiya", 2010. — 304 s.
5. Dermachuk A. A. *Formirovaniye deontologicheskoy gotovnosti budushchix specialistov v usloviyax transformatsii vysshego obrazovaniya. // Pedagogika i psixologiya obrazovaniya*. — 2021. — № 2. — S. 42–49.
6. Muslimov N. A. *Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish: Pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati*. — Toshkent: TDPU, 2007. — 42 b.